

Osmanlı Dönemi'nde Tokat Sultan Murad Camisi/Ulu Cami Vakıfları*

Ali Açıklık**

Öz

Tokat, üzerinde kadim medeniyetlerin kurulduğu, büyüüp serptildiği, adeta her taşı ve toprağı geçmişten hatıralar taşıyan Anadolu'daki en eski şehirlerden biridir. XI. asrın sonlarında Türk hakimiyetine giren Tokat şehrinde Dânişmendli, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde cami, mescid, medrese, imaret, zâviye, han, hamam ve türbe gibi çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel eserler vücuda getirilmiştir. Bu eserlerin vücuda getirilmesinde Tokat'ın doğu-batı, güney-kuzeye giden yol güzergâhında bulunması, ılıman iklimi ve verimli tarım toprakları ile zengin bir sosyo-ekonomik potansiyele sahip olmasının rolü büyüktür. Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadî eserler vakıf akarlar yardımı ile varlığını idame ettirmiştir.

Bu makalede Osmanlı döneminde Tokat'ta mevcut olan zengin vakıf eserleri arasından örnek bir çalışma olarak Sultan Murad Camisi (Ulu Cami) vakıfları ele alınacaktır. Bu cami vakıfları hakkında bazı münferit çalışmalar bulunmakla birlikte bu çalışmalar başlangıcından günümüze caminin vakıf akarlarını incelememektedir. Bu cami XII-XX. asırlar arasında Tokat şehir merkezinde inşa edilen 17 caminin en büyüklerinden biri olup muhtemelen Selçuklar döneminde inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde Sultan Çelebi Mehmed veya II. Murad zamanında büyük tamir ve onarım geçirmiş ve Sultan Murad Camisi olarak anılmaya başlamıştır. Caminin bakım ve onarımı ile görevlerinin maaşı için mütevazı vakıf akarlar tahsis edilmiştir. Ayrıca bazı hayır sahipleri cami için ilave vakıflar kurmuşlardır. İncelemenin amacı, Sultan Murad Camisi vakıflarını bütün yönleriyle ele alarak Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine katkı sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sultan Murad Camisi, Tokat, Ulu Cami, Vakıf.

Waqfs of Sultan Murad's Mosque / Grand Mosque in Tokat during the Ottoman Period**Abstract**

One of Anatolia's oldest cities, Tokat was the ground upon which ancient civilizations were planted, grown, and dispersed; nearly every rock and piece of soil in the city has the imprint of ancient history. In the city of Tokat, during the Danishmendid, Seljuk, and Ottoman periods, numerous mosques, masjids, madrasahs, soup kitchens, lodges, inns, public baths, and tombs were constructed. Tokat came under Turkish control in the late XIth century. Tokat's location on the east-west and south-north road routes, socio-economic potential, and fertile agricultural regions all play a significant part in putting these works into the body. These religious, social, economic, and cultural institutions built up in Tokat, like the rest of the Ottoman Empire, have persisted thanks to waqf revenues. In this article, the Sultan Murad Mosque/Grand Mosque waqfs will be examined as an exemplary study among the extensive Ottoman-era waqfs works in Tokat. Although there have been some solitary studies about the mosque's waqfs, none of them have looked into the mosque's waqf revenues throughout its history. This mosque, one of the largest of 17 mosques, was constructed in Tokat's city center between XIIth and XXth centuries. It is likely to have been built during the Seljuk era. It received extensive restoration under Sultan Chelebi Mehmed or Sultan Murad II during the Ottman era, and as a result, it was named Sultan Murad Mosque. A minor portion of the waqf funds were devoted to the mosque's upkeep and repairs as the salaries of the staff. In addition, some beneficiaries have established new additional waqfs for the mosque. By examining the Sultan Murad Mosque's waqfs from every angle, the study aims to add to the sociocultural history of Tokat.

Keywords: Ottoman, Tokat, Sultan Murad Mosque, Great Mosque, waqf.

* DOI: 10.16971/vakiflar.994720

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Eylül 2021 / September 2021

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Kasım 2021 / November 2021

** Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Tokat-TÜRKİYE; e-mail: ali.acikel@gop.edu.tr; ORCID: 0000-0001-9477-6923.

Giriş

XII-XIV. asırlar arasındaki süreçte Dânişmendliler ve Selçuklular zamanında Tokat şehrinde çok sayıda dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel vakıf eserleri vücuda getirilmiştir (Uzunçarşılı, 1927; Yinanç, 1998; Gökbilgin, 1974; Turan, 1980; Wolper, 1994; Kucur, 1993). Şehirdeki bu imar ve inşaa faaliyetleri, XV. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlılar döneminde de artarak devam etmiştir. Bu dönemden kalan tapu tahrir defterleri, vakfiyeler, vakıf defterleri, diğeer arşiv belgeleri ve günümüze kadar ulaşan tarihî eserler bu hususu teyit etmektedir. Bu eserlerin çokluğu, bir bakıma Tokat şehrinin maddi zenginliği ile alâka-lıdır. Bu maddi zenginlik, şehrin doğu-batı, güney-kuzey yol güzergâhında olması, ikliminin ılımanlığı ve tarım topraklarının verimliliğinden kaynaklanmaktadır (Şimşirgil, 1990: 259-315; Genç, 2000: 272-291). Şehrin bu sosyal ve ekonomik potansiyeli çok sayıda vakıf eserin kurulmasına ve kesintisiz olarak hizmet sunmasına imkân sağlamıştır. Osmanlı ülkesinin genelinde olduğu gibi, Tokat'ta tesis edilmiş olan dinî, sosyal, kültürel ve iktisadi eserler vakıflar tarafından desteklenmiştir. Vakıf kelimesinin terim olarak anlamı bir mal veya mülkün sevap kazanmak gayesiyle doğrudan ve dolaylı bir şekilde toplumun yararına tahsis edilmesidir¹. Bu tahsis dinî, hayrî ve iktisadî eserler yaptırmak ve bunların ihtiyaçları için yeterli miktarda gelirler bağlamak şeklinde olabileceği gibi çok daha farklı alanlarda da olabilmektedir.

Bu çalışmada Tokat'ta muhtemelen Selçuklar döneminde inşa edilen, Osmanlı Sultanı Çelebi Mehmed veya II. Murad zamanında restore edilen ve mütevazı gelir kaynakları bulunan Sultan Murad Camisi vakıfları üzerinde durulacaktır. Bu cami ve vakıfları hakkında bazı çalışmalar (Uzunçarşılı, 1927: 41; Uysal, 1987: 356-360; Erdemir, 1987: 299-300; Yavi, 1986: 79; Seçgin, 1993: 112-113; Tunca, 2000: 49-50; Şimşirgil, 1990: 94-95; 2003: 89-90; Gündoğdu vd, 2006: 39-44; Erkara, 2010: 351-352; Akyüz ve diğeerleri, 2010: 110) bulunmakla birlikte caminin bütün vakıflarını ele alan hususi bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmaların çoğu sanat tarihçileri tarafından yapılmış olup caminin mimari özellikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Caminin vakıflarından söz eden çalışmalar ise belirli bir asrı ya da zaman dilimini esas almışlar ve sınırlı kaynaklardan istifade etmişlerdir. Tespitlerimize göre, XII-XX. asırlar arasında Tokat şehir merkezinde 17 cami inşa edilmiş olup bunların en büyüklerinden birisi Sultan Murad Camisi'dir. Vakit namazların yanında "cuma" ve "bayram" namazlarının da kılındığı ve hatibin hutbe okuması için minberi olan büyük yapılara cami, minberi bulunmayan yani Cuma namazı kılınmayan mabetlere mescit denilmektedir (Önkal ve Bozkurt, 1993: 46-56).

Bu makalede önce camiye tanımlayan genel bilgiler verilecek; daha sonra vakıfları üzerinde durulacaktır. Caminin mimari özellikleri birçok çalışmaya konu olduğu için tekrar edilmeyip sadece özetlenecektir. Çalışmanın sonunda ise genel bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmanın kaynakları, dönemin arşiv malzemesi ve araştırma eserlerdir. İncelemenin esas amacı, Sultan Murad Camisi vakıflarını birinci elden kaynaklara dayalı olarak bir bütün halinde ele alıp özelde Tokat'ın sosyo-kültürel tarihine genelde Osmanlı medeniyeti tarihine katkı sağlamaktır.

2. Sultan Murad Camisi (Ulu Cami)'nin Tarihçesi

Günümüzde Cami-i Kebir Mahallesi'nde meyilli bir arazi üzerinde yer alan cami, "Cami-i Kebir" ya da "Ulu Cami" olarak isimlendirilmektedir. Bu mahallenin adı, 1455-1642 dönemi tapu tahrir ve avarız defterlerinde "Mescid-i Sultân", "Câmi'-i Sultân Murad", "CÂmi'-i Kebîr-i Sultân Murad" ve "Câmi'-i Kebîr" olarak yer almaktadır (Şimşirgil, 1990: 94; Açikel, 1999: 279).

1 Vakfın farklı tanımları için bk. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, Dersa'adet 1317, s. 1495-6; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", İA, C. 13, İstanbul 1986, s. 153; Aynı yazar, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s. 8-10; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, İstanbul 1986, s. 105.

Caminin inşa kitabesi olmadığından yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Günümüzde caminin doğu cephesi kapısı üstündeki mermer kitabede manzum olarak yer alan “Çün bu câmi’ binâsı oldı cedîd” ve “mecd-i Mehmed-i âhir”² mısralarından yapının 1090/1679 yılında Sultan IV. Mehmed (1648-1687) zamanında eski temeller üzerine yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır (Uzunçarşılı, 1927: 41; Mercan ve Ulu, 2003: 86; Yavi, 1986: 79; Erdemir, 1986). Caminin 1679 öncesi restitüsyonu hakkında tarihçiler ve sanat tarihçileri tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Tuncer Baykara, konu ile ilgili makalesinde yapının harim kısmının XII. yüzyıldaki nüfusun ihtiyacını karşılayacak kadar geniş olduğunu, bu nedenle de yapının o tarihte son cemaat yeri olmayan tipik Selçuklu ulu camisi özelliğini yansıtabileceği şekilde inşa edilmiş olabileceğini söylemektedir (Baykara, 1987: 294). Ahmet Şimşirgil, doktora tezinde 1455-1574 dönemi tapu tahrir defterlerinde Tokat’ta “Câmi’-i Sultân Murad” adıyla bir mahallenin bulunması ve 1574 tarihli Evkaf Defteri’nde yer alan “Vakf-ı Câmi’-i Merhûm Sultân Murad Hân aleyhi’r-rahme ve’l-gufrân der nefsi Tokat ki Ulu Câmi’ dimekle meşhûrdur” cümlesinden hareketle caminin 1455 öncesinden itibaren mevcut olduğunu ve Sultan II. Murad tarafından yaptırıldığını belirtmektedir (Şimşirgil, 1990: 94). Şimşirgil, bir makalesinde ise 1455 yılı 2 numaralı Tapu Tahrir Defteri’nde geçen “Vakf-ı Câmi’-i Tokat ez kibel-i merhûm Sultan Mehmed” ibaresini dikkate alarak caminin Sultan Çelebi Mehmed tarafından yaptırıldığını ifade etmektedir (Şimşirgil, 1997: 489).

Uysal, Aksulu, Seçgin ve Gündoğdu caminin ana yapısının XII-XV. yüzyıllar Selçuklu ve Beylikler Dönemi yapıları ile benzer plan şemasına sahip olduğu kanaatini taşımaktadırlar (Uysal, 1986: 360; Aksulu, 1994: 44-46; Seçgin, 1993: 29-30; Gündoğdu ve diğerleri, 2006: 44). Candan Nemlioğlu ise mevcut ahşap tavan düzeni ve kalem işleriyle caminin XVII. yüzyıl yapısı olduğunu vurgulamaktadır (Nemlioğlu, 2012: 240).

XV. ve XVI. yüzyıl tapu tahrir defterlerinde Ulu Cami ile alâkalı farklı tanımlamalar yapılmıştır. 1455 yılı Tapu Tahrir Defteri’nde caminin vakıf akarı olan Turhal kazâsına tabi Serpin köyü kayıtları başlığında “Vakf-ı Câmi’-i Tokat ez kibel-i merhûm Sultân Mehmed tâbe serâhu”³ ifadesi geçmektedir.⁴ Yine caminin vakıf akarı olan Serpin köyü kayıtları yazılırken 1485 tarihli 19 numaralı Tapu Tahrir Defteri’nde “Câmi’-i Tokat”⁵; 1520 yılına ait 79 numaralı Tapu Tahrir Defteri’nde “Vakf-ı Câmi’-i Sultân Mehmed der Tokat”⁶; 1530 tarihli 387 numaralı Mufassal İcmal Defteri’nde “Vakf-ı Câmi’-i Sultân Mehmed der Tokat” ve 1574 yılında hazırlanan 12 numaralı Tapu Tahrir Defteri’nde “Vakf-ı Câmi’-i Sultân Mehmed der Tokat”⁷ şeklinde iki farklı tanımlama yapılmıştır. Son olarak 1574 yılına ait 583 numaralı Rum Eyaleti Evkâf Defteri’nde ise “Vakf-ı Câmi’-i Merhûm Sultân Murad Hân aleyhi’r-rahme ve’l-gufrân der nefsi Tokat ki Ulu Câmi’i dimekle meşhûrdur”⁸ ve “Vakf-ı Câmi’-i Sultân Mehmed der Tokat”⁹ şeklinde iki ayrı tanımlama yer almıştır.

Tapu Tahrir Defterleri ile Evkaf Defteri’ndeki kayıtlarda Ulu Cami’nin bu farklı tanımlamalarını düzeltmek için 2 Rebiülahir 1294 (17 Mart 1877) tarihinde Defter-i Hakanî Nezâreti’nden Sivas vilayeti ve Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti’ne bir yazı gönderilerek Tokat’ta bulunan Sultan Mehmed Han Camisi ve Ulu Cami diye bilinen Sultan Murad Han Camisi’nin ayrı yapılar olup olmadığının cihat (atama) kayıtlarına bakıla-

2 Bu mısra, ebced hesabı ile H. 1090 (M. 1679) tarihine denk gelmektedir. Bu tarihte Osmanlı Devleti’nin başında Sultan IV. Mehmed bulunmaktadır.

3 Bu cümle “Merhum Sultan Mehmed -toprağı temiz olsun- tarafından tesis edilen Tokat Camisi Vakfı” anlamına gelmektedir.

4 BOA. TD 2, s. 204.

5 BOA. TD 19, s. 187.

6 BOA. TD 79, s. 318.

7 TK. KKA. TD 12: 95b.

8 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 28b.

9 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 66a.

rak tespiti istenmiştir. Sivas vilayetinden gelen 23 Mart 1293/24 Mart 1877 tarihli telgraf ile nezâretin 9 Rebiyülahir 1294 (23 Nisan 1877) tarihli cevabi yazıda Tokat'ta Sultan Mehmed Han Camisi olmayıp ancak Sultan Murad Han Camisi olduğu bildirilmiştir. Bu bilgi üzerine Defter-i Hakanî Nezâreti 4 Mayıs 1294 (16 Mayıs 1878) tarihli kararı ile Turhal kazâsına tabi Serpin köyünün mâlikâne hissesinin¹⁰ Rum Eyâleti Evkâf Defteri'nde Sultân Murad Hân Camisi Vakfı ve Sultân Mehmed Hân Camisi Vakfı'na ait olduğu kaydını Sultân Murad Camisi Vakfı'na ait olduğu şeklinde düzeltmiştir.¹¹

Yukarıda verilen bilgiler birlikte değerlendirildiğinde, Ulu Cami'nin Osmanlı öncesi devirlerde inşa edildiği, Tokat'ın 1398'de Osmanlı idaresine girmesinden sonra Sultan Çelebi Mehmed veya Sultan II. Murad zamanında caminin bakım ve onarımları yapılarak yapının vakıflarına ilave vakıflar kurulduğu düşünülebilir.

Günümüzdeki mevcut haline göre, moloz ve kesme taşlarla yapılan cami, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olup üç şahınlı harim ile bunun doğu ve batısındaki son cemaat yerlerinden oluşmaktadır. Hariminin taban boyutu 19,30x24,80 metre, taban alanı 478,64 m²'dir. Üzeri kırma çatı ile örtülüdür. Caminin tek minaresi kuzey-batı köşesinde, avlusu ve şadırvanı ise batı tarafında yer almaktadır (Uysal, 1987: 356-360; Yavi, 1986: 79; Erdemir, 1987: 299-300; Seçgin, 1993: 112-113; Tunca, 2000: 49-50; Gün-doğdu vd, 2006: 39-44; Akyüz ve diğerleri, 2010: 110; Mumcuoğlu, 2019: 62-65) .

Sultan Murad Camisi ve müstemilatı, Sultan IV. Mehmed (1648-1687) zamanında 1679 yılında yeniden inşasından günümüze kadar olan süreçte bazı tamiratlar geçirmiştir. Aralık 1799 tarihli masraf defterine göre, caminin abdesthanesi 13 kuruş harcanarak tamir edilmiştir.¹² Kasım 1804 tarihli diğer bir masraf defterine göre, 115 kuruş harcanarak caminin tavanları yeniden aktarılmıştır.¹³ Recep 1268 (Nisan 1852) tarihinde vakıf nazırı Kuralzâde Hacı İbrahim Ağa'nın vefatı üzerine hazırlanan özet muhasebe defterine göre, merhum nazırın zimmetinde vakıf parasından 3292,5 kuruş kalmıştır. Bu para, bu tarihte tamire muhtaç durumda olan caminin 4000 kuruş tutan onarım masrafının bir kısmına harcanmıştır. Onarım masrafının kalan kısmı ise merhum nazırın oğulları Ömer, Şerif ve Bekir Ağalar tarafından bağış olarak karşılanmıştır.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı sırasında askerlerin iskân edildiği Ulu Cami, daha sonra kendi haline terk edilmiş ve 1939 depremi ile harabeye dönmüştür. 1950 yılından itibaren Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı bir onarımdan geçirilerek tekrar ibadete açılmıştır (Yavi, 1986: 79). Son olarak, Sadakat Safiye Mumcuoğlu'nun Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Kayseri Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararları ve Sivas Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararları üzerinde yaptığı incelemeye göre, 1998, 2000 ve 2012 yıllarında ufak çaplı onarımlar geçirmiştir (Mumcuoğlu, 2019: 65). Cami halen ibadete açık bulunmaktadır.

10 Malikâne tabiri, Osmanlı Devleti'nin Sivas eyaleti ve civarındaki bazı eyaletlerde *mâlikâne-divânî sistemi* adıyla uyguladığı bir tür çifte vergileme rejimidir. Selçuklu sultanları ve küçük beyliklerin idarecileri yerel beylere çok sayıda kırsal yerleşim yerinin vergi toplama haklarını devrettiklerinden, Osmanlılar 1393-1398 yılları arasında Rum/Sivas eyaleti topraklarını ilhak ettiklerinde yerel beylerin vergi toplama haklarını ve imtiyazlarını kabul ederek bölgede farklı bir toprak idaresi ve vergi sistemi uygulamaya başladılar. Bu mali uygulama, bir vergi birimi (köy veya mezra) gelirinin *divânî hisse ve malikâne hisse* olarak paylaşıldığı *malikâne-divânî sistemi* idi. Divânî hisse tımar sahiplerine, malikâne hisse ise mülk sahibi yerel beylere tahsis edilmişti. Başka bir ifade ile bu sistem altında köylüler *divânî hisse ve malikâne hisse* olarak iki öşür ödediler (Barkan, 1939: 119-184; aynı yazar, 1980: 151-208).

11 Bu yazışmalar Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan 12 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde Turhal Kazâsına tabi Serpin köyü kayıtlarının arkasına pusula şeklinde eklenmiştir. Bk. TK. KKA. TD 12, s. 95b.

12 TŞS 5, 3/1.

13 TŞS 9, 59/1.

14 TŞS 62, s. 31.

3. Sultan Murad Camisi (Ulu Cami) Vakıfları

Ulu Cami'nin Selçuklar döneminde tesis edilen ve Osmanlılar zamanında Sultan Çelebi Mehmed ya da Sultan II. Murad devrinden itibaren muhafaza edilen vakfı ile diğer hayırsever şahısların zamanla bu caminin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler için kurduğu vakıfları bulunmaktadır. Burada önce Selçukların Ulu Cami için kurduğu ve adı geçen sultanlar devrinden itibaren muhafaza edilen vakfı üzerinde durulacaktır.

3.1. Sultan Murad Camisi (Ulu Cami)'nin İlk Vakfı

Sultan Murad Camisi'nin ilk vakfının vakfiyesi bulunmamaktadır. Caminin vakıfları ile ilgili en eski kayıt 1455 tarihli 2 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde yer almaktadır. Buna göre, Turhal nahiyesine tabi Serpin köyü malikâne gelirinin tamamı Sultan Murad Camisi vakfına gitmektedir.¹⁵ 1485 yılına ait 19 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde de aynı köyün malikâne gelirleri bu cami vakfına yazılmıştır.¹⁶ 1530 yılına ait 387 numaralı Mufassal İcmal Defteri'nde Sultan Murad Camisi'nin ilk vakfına tahsisli Serpin köyünün malikâne geliri 3051 akçe olarak verilmiştir.¹⁷ Caminin vakıfları 1574 tarihli Evkaf Defteri'nde derli toplu bir şekilde kaydedilmiş olup buna göre, vakfın gelir ve giderleri aşağıda Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Sultan Murad Camisi Vakfı'nın 1574 Yılı Gelir ve Giderleri¹⁸

Gelirler ve giderler	Akçe
Tokat merkez gayrimüslimlerinin cizye vergilerinin bir kısmı, cami hatibine şart	1440
Serpin köyünün (Turhal kazasına tabi) malikânesinin 1/5 hissesi müteveliye (tevelyet kadılarına şart), kalan 4/5'ü 14 hisse yapıp bunun iki hissesi hatibe şart	0
1 ev ve 1 bahçe zeminin (cami hatibine vakfedilmiş, icar ile zeminde Ali Paşa camisi bina edilmiş) senelik icarı	305
7 adet dükkânın (Terziler çarşısında) yıllık kirası, cami hatibine şart	840
5 adet dükkânın (Minare çarşısında) yıllık kirası, cami imamına şart	288
Baba Ali'nin vakfettiği 2000 akçenin 10'a 11 (% 10) üzere murabahası, imama şart	200
Hacı Hamdullah'ın mahalle muallimhanesine vakfettiği 2000 akçenin 10'a 11 (% 10) murabahası, muallimlik imama şart	200
Tuti Hanım'ın cüz tilaveti için vakfettiği 2000 akçenin 10'a 11 (% 10) üzere murabahası, imama şart	200
2 adet dükkânın (Bezzazlar çarşısında) yıllık kirası, cami müezzine şart	288
Boyahane zemininin yıllık kirası, cami müezzine şart	30
780 akçe nukûd vakfının murabahası, müezzine şart	78
2 adet dükkânın (Minare çarşısında) icarı	0
Toplam	3869

Tablo 1'den görüleceği üzere, 1574'te Sultan Murad Camisi Vakfı'nın gelirleri Turhal'a bağlı Serpin köyünün malikâne geliri ile Tokat'ta bulunan bazı dükkân ve zeminlerin yıllık icarları ve dört ayrı nukûd vakfının murabahasından oluşmaktadır. Vakıf görevlileri müteveli, hatip, imam ve üç müezzin olmak üzere toplam 6 kişidir. Müteveli, Serpin köyü malikânesinden 1/5 hisse almaktadır. Hatip, Serpin köyü malikânesinin 4/5'i 14 hisse yapıp bunun 2 hissesi, 1 ev ve 1 zeminin senelik icarı ile Terziler çarşısındaki 7 adet dükkânın yıllık kirasını tasarruf etmektedir. İmam, Minare çarşısında 5 adet dükkânın yıllık kirası ile iki ayrı nukûd vakfının murabahasını almakta ve muallimhane (ilkokul) için vakfedilen bir nukûd vak-

15 BOA. TD 2, s. 204.

16 BOA. TD 19, s. 187, 194.

17 BOA. TD 387, s. 187, 476.

18 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 28b.

fından muallimlik yapmak şartıyla gelir elde etmektedir. Müezzinlik iki ayrı görev olarak düzenlenmiştir. Biri vakit müezzinliği olup bu görevliye Minare çarşısındaki iki dükkânın icarı ile bir nukûd vakfının muhabahası verilmektedir. Diğeri sala müezzinliği olup iki kişi görevlendirilmiştir. Bunlar, Beziciler çarşısında 4 adet dükkân ile bir boyahane zemininin senelik kirasından günlük 4 akçe ücret almaktadır. Bu tarihte, caminin hatiplik görevi Mevlana Mahmud, imamlik görevi ise günlük 2 akçe ile Mevlana Ruhi'nin üzerinde bulunmaktadır.

Sultan Murad Camisi Vakfı'nın XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait muhasebe kayıtlarına arşivlerimizde ulaşılamamıştır. Bu nedenle adı geçen vakfın bu asırlardaki akarları hakkında bir değerlendirme yapmak mümkün değildir. Bununla birlikte bu asırlarda adı geçen caminin görevlilerinin atamaları ile alâkalı Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu kayıtlar vakfın adı geçen asırlarda faal olduğunu ortaya koymaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan 484 numaralı tevcih defteri Sultan Murad Camisi görevlilerine ait 1758-1839 yılları arası atama kayıtlarını içermektedir.¹⁹ Yine aynı arşivde bulunan Hurufat Defterlerinde 1103-1244/1691-1828 yılları arasında Cami-i Kebir Vakfı veya Sultan Murad Camisi Vakfı görevlerine ait çok sayıda atama kaydı mevcuttur. Bu atama kayıtlarına göre, vakfın görevlileri bevab (kapıcı), cüzhân, devirhân, hatip, kayyım ve çerağdar, müteveli, müezzin (3 kişi), muallim-i sıbyan, müremmim (tamirci), seccadenişin, yasinhân ve vâizdir. Bevvablık vazifesini yürütenler 0,5 akçe gündelik almaktadır.²⁰ Sultan Murad Camisi'nde çok sayıda cüzhân görev yapmaktadır. 1 veya 2 akçe gündelik alan bazı cüzhânların ücretleri Kibleli Mustafa Paşa Vakfı²¹ ve Bülbül Hatun Vakfı²² tarafından ödenmektedir. Camide görev yapan 3 müezzinden birisi Cuma günü devirhânlık görevini de yürütmektedir.²³ Atama kayıtlarından Cami-i Kebir'de hatiplik görevinin 2 kişi tarafından ifa edildiği anlaşılmaktadır. Hatibin birisi caminin kendi vakfından yıllık belirli bir hisse alırken diğeri Kibleli Mustafa Paşa Vakfı'ndan günlük 2 akçe ücret almaktadır.²⁴ Vakıf malını muhafaza ve vakıf eserin aydınlatma işlerine bakan kayyım ve çerağdar, Sultan Murad Camisi Vakfı akarı olan Serpin köyü mahsulünden yıllık bir hisse tasarruf etmektedir.²⁵ Müteveli, vakfın akarı Serpin köyü malikânesinden belirli (1/5) bir hisse almaktadır.²⁶ Sultan Murad Camisi avlusunda bulunan muallimhanede eğitim hizmeti veren sıbyan (çocuk) muallimine günlük 0,5 akçe ücret ödenmektedir.²⁷ Caminin bakım ve onarım işlerinden sorumlu müremmim hasbî olarak hizmet vermektedir.²⁸ Sultan Murad Camisi'nde Halveti tarikatı şeyhlerinin yürüttüğü seccadenişinlik vazifesini ifa eden şeyhin ücreti senede 5-6 müd²⁹ buğday veya günlük 1 akçedir.³⁰ Camide Yasin suresini okuma görevi üstlenen yasinhâna günlük 1 akçe ödenmektedir.³¹ Son olarak, Cuma günü dışında haftanın diğer günlerinde Sultan Murad Camisi'nde vaizlik yapanların bir kısmı hasbî olarak çalışmakta, bir kısmı ise günlük 1 akçe ücret almaktadır.³² Bu görevlerden bevablık, kayyımlik, çerağdarlık, müremmimlik, seccadenişinlik ve yasinhânlık ilk devirlerde olmayıp ihtiyaca binaen sonradan ihdas edilmiştir.

19 VGMA 484, s. 262/1118.

20 VGMA. HD No. 1121, s. 30.

21 VGMA. HD No. 1094, s. 9; VGMA. HD No. 1096, s. 30.

22 VGMA. HD No. 1121, s. 24; VGMA. HD No. 1140, s. 232.

23 VGMA. HD No. 1092, s. 9, 19.

24 VGMA. HD No. 1121, s. 24.

25 VGMA. HD No. 1144, s. 229; VGMA. HD No. 1092, s. 12.

26 VGMA. HD No. 1121, s. 30.

27 VGMA. HD No. 1092, s. 33; VGMA. HD No. 1094, s. 9.

28 VGMA. HD No. 1121, s. 32.

29 Müd, ağırlık ölçü birimlerinden birinin adıdır. Miktarı her yerde bir değildi. Örneğin, Kütahya'da bir müd 20, Diyarbakır'da 16, Siverek'te ise 8 İstanbul kilesi idi. Bk. Pakalın, a.g.e., II, s. 597; Cengiz Kallek, "Müd", DİA, C. 31, İstanbul 2006, s. 457-459.

30 VGMA. HD No. 1121, s. 36; VGMA. HD No. 537, s. 190.

31 VGMA. HD No. 1121, s. 29

32 VGMA. HD No. 1076, s. 103; VGMA. HD No. 1121, s. 34; VGMA. HD No. 1121, s. 34.

Sultan Murad Camisi görevlileri ile alâkalı Osmanlı Arşivi belgelerinden birkaç örnek vermek gerekirse, 5 Şaban 1102/2 Temmuz 1691 tarihli bir belgede Sultan Murad Camisi'nde hitabet görevinin Mevlana Ömer'e verildiği³³, 14 Zilkade 1107/15 Haziran 1696 tarihli diğer bir belgede Tokat'ta bulunan Gülbahar Hatun Vakfı'ndan almak üzere Sultan Murad Camisi'nde vaizlik yapan Abdurrahman'ın maaşına vakıf mütevellisinin müdahalesinin kaldırıldığı³⁴, 20 Şevval 1132/25 Ağustos 1720 tarihli başka bir belgede Tokat mukataası malından almak üzere Sultan Murad Camisi'nde ferraşlık görevinin Ebubekir'e verildiği³⁵ ve 16 Ramazan 1171/24 Mayıs 1758 tarihli bir belgede Tokat ipek mizanı mukataası malından almak üzere Sultan Murad Camisi'nde temcidhânlık görevinin es-Seyyid Mustafa ve es-Seyyid İbrahim'e müş-tereken verildiği³⁶ görülmektedir. Bu belgelerde geçen görevlerden ferraşlık (temizlik görevi) ve temci-dhânlık (dua okuyuculuk) vazifeleri ilk devirlerde olmayıp ihtiyaca binaen sonradan ilave edilmiştir.

1210-1219/1795-1804 dönemi Tokat Şer'iyeye Sicillerinde Sultan Murad Camisi Vakfı'nın dokuz adet mas-raf defteri yer almaktadır. Bu dönemin ilk ve son masraf defterlerinde yer alan veriler aşağıda Tablo 2'de verilmiştir. Tabloda görüleceği üzere masraf defterlerinde vakfın arazi gelirleri ve görevli giderleri yer almamaktadır. Masraf defterlerinde gelirler başlığı altında vakfın Tokat'ta bulunan emlakından alınan kira gelirleri bulunmaktadır. Giderler başlığı altında ise caminin aydınlatma, tamir ve bakım giderleri ile sonradan istihdam edilen suyolcu/çahken, kandilci/çerağdar ve ferraş (temizlikçi) gibi görevlilere yapılan ödemeler sıralanmıştır. Mart 1796 ve Kasım 1804 masraf defterleri verileri karşılaştırıldığında gelirlerin arttığı görülmektedir. Vakfın Tokat'taki emlak akarları 1574 yılında 12 dükkân, 1 ev ve 1 bahçe zemini icarından ibaret iken 1796-1804 dönemi gelir kalemleri arasında sadece 7 dükkânın icarı görülmektedir. Bu durum bazı dükkânların tamir ve bakımları sebebiyle kiralanamadığı ya da başka dükkânlarla takas edildiğini düşündürmektedir.

Tablo 2: Sultan Murad Camisi Vakfı'nın 1796 ve 1804 Yılları Gelir ve Giderleri³⁷

Gelirler/Tarih	Ramazan 1210/ Mart 1796	Şaban 1219/ Kasım 1804
	Kuruş	Kuruş
Kiblelizâde Mustafa Paşa Hanından alınan (caminin şem-i aseli için vakıf)	42	42
Duhancı (tütüncü) dükkânı kirası	24	24
Duhancı dükkânı tamirden sonra alınan kira	0	18
Bakkal dükkânı kirası	24	24
At Pazarında arpacı dükkânı kirası	0	6
Pembeci (pamukçu) dükkânı kirası	12	12
Bedestan dolabı kirası	8	8
Kazzaz (ipek) dükkânı kira	7	7
Topcuoğlu Molla Hüseyin'den alınan	8	0
Tâcir dükkânı kirası	0	20
Toplam	125	161

33 BOA. İ.E. Evkaf nr. 2748.

34 BOA. Cevdet Evkaf nr. 4526.

35 BOA. İ.E. Evkaf nr. 6179.

36 BOA. Cevdet Evkaf nr. 15912.

37 TŞS 2, 1/2; TŞS 9, 59/1.

Giderler	Kuruş	Kuruş
Su yolcusu/çâhkene verilen	4	4
Su masrafları	5	0
Su yolu için kayyım/ferraşa verilen	10	10
Kandilciye verilen	8	8
Revgan-ı bezir (bezir yağı)	28,5 ³⁸	0
Kandil için alınan	8,5	21,5
Camilere verilen	7	0
Şem'-i asel (bal mumu)	45 ³⁹	0
Şamandıra ve kandil teli	1	0
1209/1794 senesinde Bakkal Hacı Osman Ağa'dan alınan bezir yağı (1 batman)	4,5	0
Şem'-i asel (bal mumu) düğmesine verilen	2,5	0
Caminin musluk tamirine verilen	1	0
Bayramlarda ve sair gecelerde alınan yağ	0	2,5
Toplam	125,5	46
Bakiye	0	115⁴⁰

XIX. asrın ilk yarısına ait 53 numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilinde Sultan Murad Camisi Vakfı'nın akarı olan Turhal kazasına bağlı Serpin köyü malikânesinin 1836-1839 dönemi muhasebe dökümü yer almaktadır (Bk. Tablo 3.). Tablo 3.'te yer alan bilgilere göre, vakfın giderleri imam, hatip, mütevellî, devirhân, kayyım/çerağdar ve müezzinden oluşan görevlilerin ücretleri ile Evkaf-ı Hümayun Nezareti öşrü, muharrir (kâtip) ücreti, şahnelik⁴¹, kahve ve tütün masraflarından ibarettir. Evkâf-ı Hümayûn öşrü, yıllık gelirin % 10'una tekabül etmektedir. Bütün vakıflarda olduğu üzere, Sultan Murad Camisi Vakfı, bu dönemde mülhak vakıf olduğundan yıllık gelirinin % 10'unu Evkâf-ı Hümayûn Nezareti'ne *nezaret hissesi* olarak ödemiştir. Vakıf muhasebeleri *ma'rifet-i şer'-i şerîf ve vakfın mütevellisi ma'rifetiyle*⁴² yani şer'î mahkeme ve vakıf mütevellisi vasıtasıyla yapıldığından muhasebe işlemleri için mahkeme kadısı ile kâtibine *harc-ı muhâsebe ve ma'aş-ı muharrir* adıyla bir ücret ödenmiştir. Kahve ve duhan (tütün) masrafı ise muhtemelen vergi tahsil edenlere verilen ek ücrettir.

Sultan Murad Camisi Vakfı'nın 1574 yılı muhasebesinde belirtilen görev sayısı dört iken sonraki devirlerde ihtiyaca göre bevvalık, ferraşlık, kayyım, çerağdarlık, müremmimlik, seccadenişinlik, temcidhânlık ve yasinhânlık vazifeleri ihdas edilmiştir. 1836-1839 dönemi muhasebesinde ise bazı görevler hisseli olarak birden fazla kişi tarafından tasarruf edildiğinden görevli sayısının arttığı görülmektedir.

38 Bezir yağının miktarı 350 dirhem 7 batmandır. Batmanı 4 kuruştan toplam 28 kuruş etmektedir.

39 Bal mumunun ağırlığı 22 kiyye olup 45 kuruş tutmaktadır.

40 Caminin tavanlarını aktarmak için Kural Ali-zâde Hacı Mehmed Ağa'ya teslim edilmiştir.

41 Şahnelik, şahneye yani mahsul öşrünü toplayan görevliye verilen ücreti ifade etmektedir (bk. Pakalın, 1983-III: 305).

42 Bu ibareler Tokat Şer'iyeye Sicillerindeki muhasebe kayıtlarının giriş paragraflarında yer almaktadır. Örnek olarak bk. TŞS 95, 3/1; TŞS 53, 3/1.

Tablo 3: Sultan Murad Camisi Vakfı'nın 1836-1839 Dönemi Gelir ve Giderleri⁴³

Gelirler/ Yıllar	1836	1837		1838		1839	
	Rublağ ⁴⁴	Rublağ	Kuruş	Rublağ	Kuruş	Rublağ	Kuruş
Serpin köyü malikânesi (Turhal)	958	577	3157,5	350	1207	704	2912,5
Toplam	958			358	1207	704	2912,5

Giderler/Yıllar	1836	1837	1838	1839	
	Rublağ	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Para
Evkâf-ı Hümâyûn öşrü	96	315,5	-	-	-
Caminin rakabesi masrafı	40	-	-	-	-
Şahnelik, ambar kirası ve kahve-duhân (tütün) masrafı	158	-	-	1163	-
Tevliyet (sülüs hisse)	116	-	-	-	-
Muhâsebe harcı ve muharrir maaşı	-	-	153	437	10
Toplam	410	315,5	153	1600	10

Giderler/Yıllar	1836	1837	1838	1839	
	Rublağ	Kuruş	Kuruş	Kuruş	Para
İmâm (2 hisse)	80				
Hatîb (2 hisse))	80				
Mü'ezzin (1/2 hisse), Devirhân (1/2 hisse)	40				
Devirhan (1 hisse)	40				
Mü'ezzin (1/2 hisse), Devirhân (1/2 hisse)	40				
Mü'ezzin (1/2 hisse), Devirhân (1 hisse)	60				
Devirhân (1 hisse)	40				
Kayyım ve çerâğdâr (1/2 hisse)	20				
Kayyım ve çerâğdâr (1/2 hisse)	20				
Devirhân (1/2 hisse)	20				
Devirhân (1/2 hisse)	20				
Devirhân (1/2 hisse)	20				
Devirhân ⁴⁵	68				
Toplam	548	2842⁴⁶	1053⁴⁷	1312⁴⁸	10

1269-1270/1852-1854 yılları mahkeme kayıtlarını muhtevi 62 numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilinde Sultan Murad Camisi Vakfı'nın başka bir masraf defteri daha yer almaktadır. Gurre-i Ramazan 1269/8 Haziran 1853 tarihinde hazırlanan bu defterden elde edilen veriler aşağıda Tablo 4'te verilmiştir. Tabloda görüleceği üzere masraf defterinde gelirler başlığı altında vakfın Tokat'ta bulunan emlakından alınan kira gelirleri bulunmaktadır. Giderler başlığı altında ise caminin aydınlatma giderleri ile müezzine ödenen

43 BOA. EV nr. 10146; TŞS. 53, s. 183/2, 142/3, 78/1, 78/2.

44 Rublağ/urublağ, 1,5 şiniklik (12 kg) tahıl ölçü birimidir. Bk. Muhsin Demirci, *Kültürümüzde İskevsür Ağzı*, Ankara 2008, s. 151. Bu ölçü birimi bir ölçeğin üçte biri şeklinde halen Tokat'ın Başçiftlik ve Reşadiye ilçeleri kırsalında kullanılmaktadır.

45 Senevî iki sehîm mahsûl ile üç nefer müezzinlerden biri ve bir sehîm devirhân.

46 Bu miktarın ehl-i mürtezika (görevliler) arasında taksim edildiği belirtilmiş, ancak dökümü verilmemiştir.

47 Bu miktarın ehl-i mürtezika arasında taksim edildiği belirtilmiş, ancak dökümü verilmemiştir.

48 Bu miktarın ehl-i mürtezika arasında taksim edildiği belirtilmiş, ancak dökümü verilmemiştir.

ücret sıralanmıştır. Bu sene caminin tamir ve bakım gideri bulunmadığından gelir fazlası riba yoluyla işletilmek üzere vakfın nazırı Kuralzade Ömer Efendi'ye teslim edilmiştir. 1853 yılı gelirleri 1796-1804 dönemi masraf defterleri verileri ile karşılaştırıldığında ilk olarak gelirlerin oldukça arttığı (161 kuruştan 530 kuruşa) görülmektedir. İkinci olarak, vakfın Tokat'taki emlak akarları olarak 1796-1804 dönemi gelir kalemleri arasında 7 dükkânı icarı görülürken 1853'te dükkân sayısı 10'a yükselmiştir. Bu durum tamir ve bakımları sebebiyle kiralanamayan bazı dükkânların tekrar kiralandığını hatıra getirmektedir.

Tablo 4: Sultan Murad Camisi Vakfı'nın 1853 Yılı Gelir ve Giderleri ⁴⁹

Gelirler/Tarih	1 Ramazan 1269/ 8 Haziran 1853
	Kuruş
Tütüncü dükkânı (Sulu Sokak'ta) kirası	60
Çubukçu (tütüncü) dükkânı (Sulu Sokak'ta) kirası	26
Bakkal dükkânı (Bedesten karşısında) kirası	90
Abacı dükkânı (Sandıkçılarda) kirası	80
Yazıcı dükkânı (Tacirlerde) kirası	90
Yarım hisse kalemkâr dükkânı (Tacirlerde) kirası	18
Yazıcı dükkânı (Saraçlarda) kirası	24
Hallaç (pamuk atıcı) dükkânı (Hallaçlarda) kirası	36
Sülüs (1/3) hisse hallaç (dokumacı) dükkânı (memişelere/tuvaletlere bitişik) kirası	8
Bedestende 1 adet dolap kirası	18
Kazzaz (ipek) dükkânı kirası	30
Boya kazanları icarı	50
Toplam	530
Giderler	Kuruş
Bezir yağı alımı (40 kıyye) bedeli	180
Bezir küpü alımı bedeli	10
Caminin müezzini ücreti	50
Yazıcı dükkânı (Tacirlerde) kirası borcu	73
Tütüncü dükkânı kirası borcu	60
Yazıcı dükkânı (Saraçlarda) kirası borcu	24
Boya kazanları icarından bakiye	5
Riba ile işletilen para	128
Toplam	530

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi ile Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde 1880-1916 dönemi Vakıf Muhasebe Defterlerinde Sultan Murad Camisi Vakfı ile alâkalı muhasebe dökümleri bulunmaktadır. Bu defterlerden seçilen üç ayrı muhasebe dökümü aşağıda Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7'de gösterilmiştir.

49 TŞS 62, s. 32-33.

Tablo 5'teki veriler, Sultan Murad Camisi Vakfı'nın 1880-1885 yılları arasında toplam 5 yılın birleşik muhasebesine aittir. Vakfın beş yıllık geliri tahmis bedelinin⁵⁰ üçte biri olan 7.595 kuruş olup bu meblağın bir kısmı hazine vergisi kalanı ise imam, hatip, mütevellî, devirhân, ferraş ve müezzinden oluşan vakıf görevlilerine maaş olarak dağıtılmıştır. Sultan Murad Camisi Vakfı'nda 1836-1839 dönemindeki bazı vazifelerin hisseli olarak birden fazla kişi tarafından tasarruf edilme uygulaması, 1880-1885 döneminde de devam etmiş ve bütün vazifeler toplam 8 kişi arasında paylaştırılmıştır.

Tablo 5: Sultan Murad Camisi Vakfının 1880-1885 Dönemi Gelir ve Giderleri⁵¹

Gelirler		Kuruş	Para
Sülüs (1/3) tahmis bedeli		7595	20
Giderler	Hisse		
Hakim Efendi'nin sūdüs (1/6) hisse tevliyet vazifesi		949	20
Hazine mürettebâtı (harçları)		316	20
Hacı Ahmed Efendi'nin imamet vazifesi	2	904	00
Mehmed Efendi'nin mü'ezzinlik vazifesi	2	904	00
Yolcu Hafız Efendi'nin hitabet vazifesi	2	904	00
Abdullah Efendi'nin mü'ezzinlik vazifesi	1	452	00
Abdullah Efendi'nin devirhânlık vazifesi	2	904	00
Ali Efendi'nin ferraşlık vazifesi	1	452	00
Mehmed Efendi'nin devirhânlık vazifesi	1	452	00
Hüsnü Efendi'nin devirhânlık vazifesi	1	452	00
İbrahim Efendi'nin devirhânlık vazifesi	1	452	00
İbrahim Efendi'nin mü'ezzinlik vazifesi	0,5	226	20
Abdullah Efendi'nin devirhânlık vazifesi	0,5	226	20
Toplam	14	7595	00
Muharrir maaşı ve muhasebe harcı		188	0
Genel toplam		4508	20

Tablo 6'daki veriler, Sultan Murad Camisi Vakfı'nın 1901 yılı muhasebesine aittir. Vakfının bir yıllık geliri 4508,5 kuruş olup bu meblağın bir kısmı muhasebe harcı, kalanı ise imam, hatip, mütevellî, devirhân, ferraş ve müezzinden oluşan vakıf görevlilerine maaş olarak dağıtılmıştır. Vakfın görevli sayısı, 1880-1901 döneminde 8 kişidir. Müezzinlik ve devirhânlık görevlerinin her biri ikişer kişi arasında paylaştırılmıştır.

50 Tanzimat'tan sonra bütün mazbut vakıfların gelirleri Maliye Nezareti tarafından toplanmaya ve vakıf idarelerine "kura bedelât" adıyla maktu bir bedel ödenmeye başlanmıştır. Bedel takdirinde vakıf köyler ve mezarların devletçe zapt olunmadan önceki beş senelik öşür hasılatı beşe bölünerek ortalama bedel esas alınmış ve buna tahmis usulü adı verilmiştir. Bazı vakıflarda maktu bedel olarak tahminin tamamı, bazılarında tahminin sülüsânı (2/3'ü), bir kısmında ise tahminin sülüsü (1/3'ü) vakfa ödenmiştir. Bk. Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İkinci Kısım, Dersaadet 1328, s. 268; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul 1983, s. 375-376.

51 T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 3, s. 17.

Tablo 6: Sultan Murad Camisi Vakfı'nın 1901 Yılı Gelir ve Giderleri⁵²

Geliri		Kuruş	Para
Maktu bedeli		4508	20
Giderler	Hisse		
Hakim Mahmud Efendi'nin südüs (1/6) hisse tevliyeti		563	20
Mehmed Rüşdü Efendi'nin imamet vazifesi	2	536	30
Yolcu Hafız Mehmed Efendi'nin hitabet vazifesi	2	536	30
Kara Hafızzâde Mehmed Efendi'nin müezzinlik vazifesi	2	536	30
Çetinzâde Mehmed Hüsnü Efendi'nin müezzinlik vazifesi	0,5	134	7
Müfid Abdullah Efendi'nin mahdumu Mehmed Efendi'nin müezzinlik vazifesi	0,5	134	7
Müfid Abdullah Efendi'nin mahdumu Mehmed Efendi'nin devirhânlık vazifesi	1	268	14
Kara Hafız-zâde Mehmed Efendi'nin devirhânlık vazifesi	1	268	14
Çetinzâde Mehmed Hüsnü Efendi'nin devirhânlık vazifesi	1	268	14
Hatib-zâde Hasan Efendi'nin devirhânlık vazifesi	1	268	14
Ali Paşa mütevellisi Abdullah Efendi'nin devirhânlık vazifesi	2	536	28
Ferraşlık vazifesi	1	268	14
Toplam	14	4320	20
Muharrir maaşı ve muhasebe harcı		188	0
Genel toplam		4508	20

Tablo 7'deki veriler, Sultan Murad Camisi Vakfı'nın 1916 yılı muhasebesine aittir. Vakfın bir yıllık geliri, 1901 senesinde olduğu gibi, 4508 kuruş olup bu meblağ imam, hatip, müteveli, devirhân, ferraş ve müezzinden oluşan vakıf görevlilerine maaş olarak dağıtılmıştır. Vakfın görevli sayısı, 1880-1901 döneminde 8 kişi iken 1916 yılında 7 kişiye gerilemiştir. Bunun nedeni müezzinlik vazifesini yürüten iki kişiden birine ait cihetin mahlûl olmasıdır.

Tablo 7: Sultan Murad/Ulu Camisi Vakfı'nın 1916 Yılı Gelir ve Giderleri⁵³

Geliri		Kuruş	Para
Maktu bedeli		4508	00
Giderler	Hisse		
Südüs (1/6) hasılat tevliyet vazifesi, hazine hesabına ahz olunan		752	00
Küçük Ahmedzade Ahmed Hilmi Efendi'nin imamet vazifesi	2	536	20
Yolcu Hoca-zâde Ahmed Sırrı Efendi'nin hitabet vazifesi	2	536	20
Hafız Mustafa Efendi'nin müezzinlik vazifesi	1+1/6	313	00
Hafız Mustafa Efendi'nin devirhânlık vazifesi	2	536	20
Hafız Mustafa Efendi'nin ferraşlık vazifesi	1	268	10
Hatibzâde Hasan Efendi'nin devirhânlık vazifesi	4	1073	0
Müezzinlik vazifesi, mahlûl	1+5/6	492	10
Toplam	14	4508	00

52 T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 10, s. 18.

53 S. VBMA. Muhasebe Defteri No. 9, s. 240.

Buraya kadar kaynaklardan aktarılan bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Sultan Murad Camisi'ne ait vakıf akarların Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar mevcut olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Sultan Murad Camisi'nin Diğer Vakıfları

Genel olarak, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Sultan Murad Camisi giderleri için bazı vakıflardan tahsisat ayrılmış ya da camide bazı hizmetler için yeni vakıflar kurulmuştur. Bu vakıflar alfabetik sıra ile aşağıda verilmiştir.

3.2.1. Nukûd Vakıfları: 1574 yılı Evkaf Defterinde Sultan Murad Camisi imam ve müezzine şart koşulan Baba Ali, Hacı Hamdullah ve Tutî Hanım nukûd vakıfları ile vâkıfı belirtilmeyen bir diğer para vakfı hakkında sonraki devirlerde açık bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu nukûd vakıfların dışında, Hacı İsmail bin Ali Cami-i Kebir'in şem'i aseli (bal mumu) için 50 kuruş sermayeli 15 Rebiyülahir 1196/30 Mart 1782 tarihinde bir para vakfı tesis etmiştir. Vakfının tevliyetini de camide imam olanlara şart koşmuş ve parayı işletilmesi için bu tarihte imam olan Seyyid Musa Efendi'ye teslim etmiştir.⁵⁴ Son olarak, Hatalar? Aşireti'ne mensup Ayşe Hatun, Sultan Murad Han Cami-i Şerifine hayır kastıyla bir kilim sermiş ve caminin aydınlatması için senede bir kuruşluk şem'i asel almak üzere nakit beş kuruşunu riba usulü ile işletmesi için Nalbant Halil'e teslim etmiştir. Daha sonra aralarındaki bu antlaşmayı Safer 1213/Temmuz 1798 tarihinde mahkemede şahitler huzurunda kayıt altına aldırılmıştır.⁵⁵

3.2.2. Bülbül Hatun Ecza Vakfı: 1574 yılı Evkaf Defterine göre, Bülbül Hatun⁵⁶ Amasya sancağına tabi üç köyün (Avşar, Kornar? ve Elbis?) malikâne gelirini Sultan Murad Camisi'nde toplam 10 hafızın Kur'an tilavet etmesi için vakfetmiştir. Defterde sadece dört hafızın isimleri ve gündelikleri yazılmıştır. Mevlana Oruc, Mevlana Abdülhay ve Mevlana Veli günlük birer akçe, Mevlana Haydar ise günlük yarım akçe ücret almaktadır.⁵⁷

3.2.3. Diğer Huffaz Vakfı: 1574 yılı Evkaf Defterinde, vâkıf ismi verilmeden Terziler Çarşısında (Sûk-ı Hayyatın) yedi adet dükkan geliri ile Sultan Murad Camisi'nde her gün 1 ser mahfil ve 6 hafız olmak üzere toplam 7 adet hafızın Kur'an tilaveti için bir vakfı kaydı yer almaktadır. Defterde hafızların isimleri yazılmamış olup gündelikleri ise birer akçedir.⁵⁸

3.2.4. Hoca Ali Ecza Vakfı: 1574 yılı Evkaf Defterine göre, Hoca Ali 9500 akçe nakit parasının 10'u 11,5 (% 15) üzere işletilen gelirini her gün Sultan Murad Camisi'nde 3 hafızın Kur'an tilavet etmesi şartı ile vakfetmiştir. Hafızların herbiri ve müteveli günlük birer akçe ücret almaktadır.⁵⁹

3.2.5. Meryem Hatun Vakfı: Meryem Hanım, 1068/1657-1658 yılında tesis ettiği vakfiyesinde Tokat'ta Cemi-i Kebir Mahallesi'nde bulunan bir adet evini, Cami-i Kebir'de imam olanlara vakfetmiştir.⁶⁰

3.2.6. Kibleli Mustafa Paşa Vakfı: 1072/1662 tarihli vakfiyesinde Şam valisi Mustafa Paşa, Ulu Cami'ye Meydan Mahallesi'nde bulunan her biri iki katlı, birbirine bitişik 60 odalı iki bezirgân hanını vakfetmiştir. Hanların kira geliri ile her sene caminin mihrabının her iki yanında her biri 20 vukıyyelik 2 adet bal mumu alınıp Berat gecelerinde yakılacak ve çerağdarına günlük 1 akçe verilecektir. Ayrıca günlük 2'şer akçe ile

54 TŞS 119, 98/15.

55 TŞS 119, 99/14.

56 Bülbül Hatun muhtemelen Sultan II. Bayezid'in eşi olup uzun yıllar Amasya'da yaşamıştır. Onun vakıfları üzerine Ahmet Gündüz tarafından kaleme alınan "Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun Vakıfları" isimli makalede Sultan Murad Camii Ecza Vakfı'na temas edilmemiştir (Gündüz, 2021: 25-54).

57 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 28b.

58 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 28b.

59 TK. KKA. Evkaf Defteri 583, s. 28b.

60 TŞS 119, 95/5.

30 kişi Kur'an-ı Kerim'den birer cüz okuyacaklardır (Tunca, 2000: 50). 119 numaralı Tokat Şer'iyeye Sicilince Kibleli Mustafa Paşa vakfiyesine birkaç yerde atıf yapılmıştır.⁶¹

3.2.7. Hamide Hanım ibnet-i Ali Bey Vakfı: Hamide Hanım, 1127/1715-1716 yılında tesis ettiği vakfiyesinde ikişer batman şem'i asel (bal mumu) alınarak Cemi-i Kebir mihrabının sağında yakılmasını şart koşmuştur.⁶²

3.2.8. Şeyhoğlu Hacı Emin Alemdâr Vakfı: 1195/1780-1781 tarihli vakfiyesinde, Hacı Emin Alemdar Efendi, iki adet dükkânını Ulu Cami ile Takyeciler Camisi'nin aydınlatmasında kullanılan şem'i asel alınmasına vakfetmiştir.⁶³

Sonuç

Makalede, Ulu Cami'nin Selçuklar döneminde tesis edilen ve Osmanlılar zamanında Sultan Çelebi Mehmed ya da Sultan II. Murad devrinden itibaren muhafaza edilen vakfı ile zamanla bu caminin ihtiyaçları doğrultusunda ihdas edilen görevler için diğer hayırsever şahıslar tarafından kurulan vakıfları olduğu tespit edilmiştir.

Sultan Çelebi Mehmed veya Sultan II. Murad devrinden itibaren mevcut olan Ulu Cami Vakfı'na dair veriler incelendiğinde, evvela bu vakfa ait gelirlerin hububat, icar ve nema gelirlerinden oluştuğu görülmektedir. Hububat geliri, vakfın akarı olan Turhal kazasına bağlı Serpin köyünün malikâne hissesinden, icar geliri Tokat'ta vakfa ait emlakten ve nema geliri ise dört adet para vakfından gelmektedir. İkinci olarak, 1574-1916 yılları arasındaki dönemde vakfa akar sağlayan yerleşim yerleri ile kira geliri getiren iş yerleri ve arsaların ufak tefek değişikliklere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bu durum zamanla akarlarda mahkeme kararı ile tebeddülât (takas) vuku bulduğunu ya da zaman içinde bazı dükkânların tamir ve bakımları sebebiyle kiralanamadığını göstermektedir. Son olarak, vakıf bünyesinde daha önceki devirlerde olmayan bevvablık, çerağdarlık, devirhânlık, ferraşlık, kayımlık, müremmimlik, seccadenişinlik, temcidhânlık ve yasinhânlık gibi vazifeler XVI. asırdan itibaren ihtiyaca binaen ihdas edilmiştir. Dolayısıyla vakıf görevlilerinin sayısı da artış göstermiştir. Ayrıca son devirlerde vakıftaki görevlerin birden fazla kişiye paylaşılması uygulaması da yaygınlaşmıştır. Bu durum da Ulu Cami Vakfı'nda görevli sayısının artmasına neden olmuştur.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Ulu Cami'ne diğer vakıflardan gelir tahsisi yoluyla ya da camide bazı hizmetler için vakıf kurma şeklinde ortaya çıkan toplam 13 vakıf tespit edilmiştir. Bunların bir kısmı para vakıfları olup isimleri şöyledir: Baba Ali Vakfı, Hacı Hamdullah Vakfı, Tutî Hanım Vakfı, vâkıfı belirtilmeyen bir diğer para vakfı, Hacı İsmail bin Ali Vakfı, Ayşe Hatun Vakfı ve Hoca Ali Ecza Vakfı. Diğer kısmı ise akar vakıflarıdır. Bunlar: Bülbül Hatun Ecza Vakfı, Diğer Huffaz Vakfı, Meryem Hanım Vakfı, Şam valisi Kibleli Mustafa Paşa Vakfı, Ali Bey kızı Hamide Hanım Vakfı ve Şeyhoğlu Hacı Emin Alemdâr Vakfı. Bu vakıfların bir kısmı ilgili muhasebe kayıtları tespit edilemediğinden onlar hakkındaki bilgiler sadece görevli atamaları ile sınırlıdır.

Ulu Cami Vakfına ait akarlar Cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarılmıştır. Günümüzde cami ibadete açıktır.

61 TŞS 119, 91/1; TŞS 119, 102/2.

62 TŞS 119, 96/16.

63 TŞS 119, 101/2.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

A- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Tapu Tahrir Defterleri: BOA. TD 2; BOA. TD 19; BOA. TD 79; BOA. TD 387.

Diğer tasniflerdeki belgeler:

BOA. İ.E. Evkaf nr. 2748; BOA. İ.E. Evkaf nr. 6179.

BOA. Cevdet Evkaf nr. 4526; BOA. Cevdet Evkaf nr. 15912.

BOA. EV nr. 10146

B- Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (TK. KKA)

Tapu ve Tahrir Defterleri: TK. KKA. TD 12; TK. KKA. Evkaf Defteri 583.

C- Tokat Şer'îye Sicilleri

TŞS 2; TŞS 5; TŞS 9; TŞS 26; TŞS 53; TŞS 62; TŞS 119.

D- Sivas Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi kat Şer'îye Sicilleri⁶⁴

S. VBMA. Muhasebe Defteri No. 9.

E- Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi⁶⁵

T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 3; T. VBMA. Muhasebe Defteri No. 10.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD): VGMA. HD No. 537; VGMA. HD No. 1076; VGMA. HD No. 1092; VGMA. HD No. 1094; VGMA. HD No. 1096; VGMA. HD No. 1121; VGMA. HD No. 1140; VGMA. HD No. 1144;

Diğer defterler: VGMA 484.

2. Kitap ve Makaleler

Abdurrahman Vefik (1328). *Tekâlif Kavâidi*. İkinci Kısım, Dersaadet.

Açıklık, Ali (1999). *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in North Central Anatolia: A Case Study of The District (Kazâ) of Tokat (1574-1643)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, University of Manchester, İngiltere.

Aksulu, Behiye Işık (1994). *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Tokat Şehri Anıtları*. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Akyüz, Abdurrahman, Güven Yetişkin, Saliha İçen ve Yahya Teksarı (2010). *Tokat ve İlçeleri Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Envanteri*. Tokat.

Barkan, Ömer Lütfi (1939). "Türk-İslam Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğu'nda Aldığı Şekiller: Mâlikâne-Divânî Sistemi". *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 2: 119-184. (Aynı yayının yeniden basımı için ayrıca bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, *Toplu Eserler*, I, Gözlem Yayınları, İstanbul 1980, s. 151-208).

Baykara, Tuncer (1987). "Tokat Ulu Camii Üzerine Bazı Düşünceler". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara: 291-294.

Demirci, Muhsin (2008). *Kültürümüzde İskevsür Ağzı*, Ankara: Kültür Ajans Yay.

Erdemir, Yaşar (1987). "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri". *Türk Tarihinde ve Türk Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986)*, Ankara: 295-312.

Erkara, Ayşe (2010). *Tokat Merkez'de Osmanlı Dönemi Dini Mimarisini*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

64 Bu arşivdeki belgeler ve defterler 15 yıl önce Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

65 Bu arşivdeki belgeler ve defterler 15 yıl önce Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ne nakledilmiştir.

- Genç, Mehmet (2000). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Gökbilgin, Tayyib (1974). "Tokat", *İA (İslam Ansiklopedisi)*, (XII/I), 401-412.
- Gündüz, Ahmet (2021). "Vakfiyeleri Işığında II. Bayezid'in Eşi Bülbül Hatun Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*, (55), 25-54.
- Gündoğdu, Hamza Vd. (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara.
- Kallek, Cengiz (2006). "Müd". *DİA*, (C. 31), s. 457-459.
- Kucur, Sadi S. (1993). *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere göre)*. Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul.
- Mercan, Mehmet ve M. Emin Ulu (2003). *Tokat Kitabeleri*. Ankara.
- Mumcuoğlu, Sadakat Safiye (2019). *XV-XV. Yüzyıl Tokat Merkez ve İlçelerindeki Cami Plan ve Cephelerinin Tipolojik İrdelenmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Nemlioğlu, Candan (2013). "Tokat'ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi". *Tokat Sempozyumu 1-3 Kasım 2012 Bildiriler*, (C.II), Ankara: 240-248.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt (1993). "Cami: Dini ve Sosyokültürel Tarihi". *DİA*, VII: 46-56.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C. I-II-III, İstanbul: MEB. Yay.
- Seçgin, Nuri (1993). *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sertoğlu, Mithat (1986). *Osmanlı Tarih Lügati*. İstanbul: Enderun Kitabevi Yay.
- Şemseddin Sami (1987). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay.
- Şimşirgil, Ahmet (1990). *Osmanlı Taşra Teşkilatında Tokat (1455-1574)*. Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şimşirgil, Ahmet (1997). "XV ve XVI. Asırlarda Turhal". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, (VIII), 463-494.
- Şimşirgil, Ahmet (2003). "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Cami ve Mescidleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (XVIII/1), 94-96.
- Tunca, Aylin (2000). *Vakfiyelerine Göre Tokat Vakıfları (H. 1000-1200/M. 1591-1785)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turan, Osman (1980). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul.
- Uysal, A. Osman (1987). "Tokat'taki Osmanlı Camileri". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, Ankara: 347-352.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1927). *Kitabeler*. İstanbul.
- Wolper, Ethel Sara (1994). *Patronage and Practice in Late Seljuk and Early Beylik Society: Dervish Lodges in Sivas, Tokat, and Amasya*. Doktora tezi, University of California, Los Angeles, U.S.A.
- Yavi, Ersal (1986). *Tokat (Komana)*. İstanbul.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1986). "Vakıf". *İslam Ansiklopedisi*, (C. XIII), M.E.B., İstanbul. 153-172.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: TTK Yay.
- Yinanç, Mükrimin Halil (1988). "Danişmendliler". *İslam Ansiklopedisi*, (C.III), İstanbul: 468-469.